

Душко Н. Бабић
Филолошка гимназија
Београд

УДК: 811.163.41'272
371.3::811.163.41

САВРЕМЕНА ШКОЛА И КВАРЕЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: У овом се раду разматра улога школе у неговању и чувању српског језика. Кључну улогу у томе важном националном задатку има настава српског језика и књижевности, која је – судећи по образовним и васпитним циљевима постављеним у новом Закону о основама система образовања и васпитања – изгубила тај статус у нашем школском систему. То показује поређење броја часова матерњег језика у нашем школском систему са одговарајућим показатељем из земаља у окружењу, Европи и свету, као и драстично смањење часова овог предмета у нашим школама у односу на период када су ударани темељи савременог школства у Србији (крај XIX и почетак XX века). Криза српског језика, као и криза језика на глобалном плану, у овом раду посматра се у светлу ове чињенице, кроз анализу деструкције идентитета српског језика услед хаотичног и неконтролисаног продора туђица у колоквијални лексички фонд.

Кључне речи: језик, криза, кварење, српски језик, школа, туђице, пуризам, неговање, чување, небрига.

1.

Проучавање матерњег језика, његово чување и неговање јесте природни, елементарни задатак школе и школства уопште. Матерњи језик ја зато централни предмет у сваком образовном систему. Тако је још од раног средњег века када је у Византији, на темељу хеленског наслеђа, створен први стабилан систем школских предмета, познат под називом „седам слободних вештина” (*septem artes liberales*), где међу прве три базичне вештине (*trivium*) налазимо две које се односе на проучавање језика – граматику и реторику. Тај образац сачувао се кроз векове и постао је темељ идеје школе и образовања. Тако је и данас: проучавање и чување матерњег језика чини језгро сваког образовног система, без обзира на процесе глобалистичког „претапања идентитета” и доминацију техничких и информатичких знања у свакодневном животу. Јасно је зашто је тако: у матерњем језику дете спознаје себе и свет у којем живи;

у њему израста и стасава човек, личност, субјекат друштва. Знање матерњег језика је услов за несметано укључивање појединца у токове живота, али и много више од тога – темељ идентитета појединца и заједнице у којој живи.

2.

Пре него што се позабавимо главним питањем овог рада – улогом школе у проучавању и неговању српског језика – потребно је указати на кризу језика као глобалну, цивилизацијску појаву. Општа меркантилизација стварности, у којој су потрошња и куповина наметнути као доминантни стил живљења; афирмисање лагодности и забаве као опште мере успеха и среће; промовисање друштвених предводника са ниским нивоом знања и језичке културе (естрадне звезде, спортисти, политичари); негативан утицај телевизије и других масовних медија, где је информација заузела место знања и разумевања ствари; интернет комуникација, која форсира брзину и проток комуникације а занемарује правилност и лепоту језика; терор рекламе и политичке кампање где се комуникација своди на убеђивање и манипулисање; процес глобализације у којем се губи богатство и лепота различитости националних култура и језика, а намећу готови обрасци – то су најважнији елементи цивилизацијског контекста у којем се догађа опште кварење језика.

Последица је снижавање нивоа језичких способности и духовних потреба, где чистота и лепота језика постају неважне и излишне. Језик се сужава на мали број речи и конструкција, јер кроз површну, водвиљску стварност не струји проток знања, сложена мисао и дубока емоција, него произведене информације, сензације, рекламни слогани. То је свет који је у својим књигама показао Жан Бодријар.

У каквом је стању српски језик и србистика данас? Како наша школа одговара горе описаном задатку проучавања и чувања језика?

Општи тренд „кризе језика”, изазван цивилизацијским и културолошким разлозима, морао је, наравно, захватити и српски језик. Али, српски језик – као, уосталом, и сви други облици нашег националног постојања – били су додатно угрожени у деценијама општег државног и националног пораза. Ту се могу издвојити два круга питања: први се тиче *имена, идентитета и граница истраживања српског језика*, а други његовог *унутрашњег кварења и деструкције*.

Историјски процес растакања Друге Југославије, праћен грађанским ратовима у којима су Срби изашли као поражена страна, први круг питања преместио је са лингвистичке на политичку раван. Као нигде у свету, балканским словенским народима дато је право да једном језику – који је кроз историју постојао само под српским именом – дају посебна, национална имена. Научно-лингвистичка аргументација овде је, барем засада, изгубила битку са

аргументима који долазе из центара политичке моћи. Школски систем ту не може нешто битно да промени, поготово на нивоу основне и средње школе. Али, то никако не значи да треба гурнути главу и песак и правити се као да овај проблем не постоји. Напротив, у склопу наставе српског језика треба инсистирати на научним и историјским критеријумима, што би код младих нараштаја сачувало свест о дубини и ширини историјског трајања српског језика и писма. Томе треба прилагодити планове и програме, уџбенике и живу наставну праксу, што ми, углавном, не чинимо.¹

Улози и задацима школе много је ближи други круг питања, која се односе на кварење и занемаривање националног језика и писма, па ћемо се у овом раду њима и бавити.

3.

Деструкција српског језика толико је очигледна да је један новосадски професор, с правом, за наш садашњи језик понудио термин *англо-српски*. Доиста, пред нама, и међу нама, рађа се један другачији језик, ружан, неразумљив, исушен, нерпиродан. Језик-мутант који тешко можемо звати матерњим, јер нас том језику нису училе наше мајке и баке, као ни велики писци и песници из буквара и читанки – Вук, Бранко, Његош, чика Јова, Глишић, Вишњић, Матавуљ, Кочић, Андрић, Црњански... Језик без душе и дубине којим се још некако и споразумевамо, али који нико не може да воли. То је језик за који бисмо, попут Петра Кочића, могли рећи да „лични на српски”. Тако је он пред аустријским окупаторским судом одговорио на питање тужиоца да ли је разумео оптужницу, прочитану на Калајевом „босанском језику”. Оно што се догађа нашем језику данас умногоме подсећа на тај калајевски, босанско-српски. Данас више нема окупатора, нико нас не тера да свој језик кваримо и запостављамо, али је остала кобна, тиха болест поводљивости и покондирености, која презире својост а клања се туђинству.²

¹ Аутори наших уџбеника, нажалост, и сами често прихватају политичку, а – најблаже речено – прећуткују научну аргументацију у одређивању идентитета језика балканских Словена. У базичном уџбенику српског језика за сва четири разреда средње школе, у лекцији „Јужнословенски језици“, налазимо овакво објашњење: „У току историјског развитака, у кругу јужнословенске заједнице формирале су се две језичке заједнице. Прво, формирала се – западна језичка заједница, из које су се развили, као посебни народни језици – језици *Срба* и *Црногораца*, *Хрваџа* и *Словенаца* и, на основама језика прва три народа, много касније, језик *Бошњака*, који су, и као књижевни језици, данас одређени националним предзнаком...” (Станојчић, Поповић 2010: 10). Из наведеног текста се не види став аутора уџбеника о лингвистичкој заснованости давања „националних предзнака“ истом језику.

² Деструкцију српског језика треба посматрати заједно са суморном демографском сликом нашег народа, за коју није претерано рећи да поприма размере катастрофе: за 20 година број љака у основним и средњим школама у Србији смањено се за 300.000! Осипања биолошке

речи, одомаћене и неопходне. Чистота српског језика (а ни било којег другог) не подразумева језик без страних речи, јер је такав језик немогућ.

Кључно питање које се овде поставља гласи: како повући границу до које је употреба страних речи оправдана и нужна, а иза које је кварење и деструкција? Како разликовати комуникацијски функционалну и природну меру употребе туђица од прекомерне и штетне? Лингвистичка наука нема прецизан и општеважећи одговор на ово питање. Лексички избор, као и синтаксичка организација исказа увек су условљени предметом говора, профилом саговорника/слушаоца и контекстом у којем се одвија говорна комуникација. Зато је немогуће дати општу формулу или свеважећи савет за чување језика од прекомерне употребе туђица. Али, неке корисне оријентире ипак је могуће поставити. Један такав оријентир долази из функционалне стилистике, која говори о томе да изражавање у оквиру неке стручне области лакше апсорбује, а неретко и захтева, стручну терминологију насталу у страном језику, у односу на колоквијални стил, у којем такве речи нису ни потребне ни адаптивбилне. Говор о неком стручном питању, из математике или теорије књижевности, рецимо, не само што дозвољава него и подразумева високу фреквентност туђица, будући да је стручна терминологија угланом интернационална. Можемо само замислити колико би био смешан математичар који би хтео да се ослободи страних речи као што су: катета, хипотенуза, аксиом, полином, количник... Или књижевни критичар који би покушао да тражи домаће замене за термине: метафора, алегорија, катарза, версификација, трохеј, монолог... Чистота језика, дакле, не зависи од броја и учесталости употребе туђица, него од њихове комуникативне функционалности. Другим речима, употреба оваквих речи и израза биће оправдана и прихватљива увек кад осетимо да олакшава и обогаћује комуникацију, кад осетимо да су управо те речи најпрецизнији, најпунији и најлепши израз мисли/поруке. Или, исто то, виђено са друге стране: позајмљенице су „страно тело” у језику увек кад их осетимо као „кодни шум”, тј. као комуникацијску сметњу. У таквим случајевима, претерано присуство страних речи осећа се као мана и исквареност језика, испољена на разне начине – као празнина мисли заклоњена неразумљивим вербалним ватрометом, позерство, претенциозност, лажна ученост. Доиста, често нам се чини да човек који нас заспе реченицама бременитим таквим речима и изразима не разуме ни сам себе и да тако говори управо зато да би сакрио своју површност и незнање. Комуникација је ту сужена, осиромашена, некад суштински прекинута.

Дакле, продор страних речи у лексички корпус једног језика јесте неминован и користан процес. То је један од најважнијих видова обнављања и богаћења језика, његовог самоизграђивања и усклађивања са токовима и потребама живота. Не постоји народ који живи изоловано из тог живог, вечног тока. Историја једног народа је збир његових додира, мешања, сударања

и прожимања са другим народима и културама. То, наравно, важи и за Србе, које је историја терала на мешања и укрштања са другим културама. Тако је, упркос вековној изложености продору турских речи, српски језик сачувао своје изворно биће, прилагођавајући преузето властитом духу и логици. Велики број позајмљеница сливао се у лексичко ткиво на природан, неприметан начин, као потреба живота и језика. Српски језик је, како је приметио павле Ивић, имао природан развој у периоду свог најрадикалнијег мењања – у другој половини 19. века, када је вуковски народни језик попуњаван речима потребним за развој просвете, науке, филозофије, уметности. „Победа вуковског правца омогућила је да се људи при стварању нових речи ослањају на своје здраво језичко осећање, без усиљавања и извештачености, неизбежних онда када је основица народног језика туђа говорном језику. Срећна је била и отвореност према међународним терминима и уопште према европској цивилизационој лексичкој, изграђеној од латинског и грчког језичког материјала. Србија је била независна земља, њој није претила национална асимилација, те није било нервозног страха за етнички опстанак, који је нагонио већину словенских народа у Аустрији да се превођењем међународних термина издвајају из светске културне заједнице” (Ивић 2000: 257).

Тако је било све до скоро. У последњим деценијама изгубила се природност и неусиљеност попуњавања језика новим појмовима – уместо „здрог језичког осећања за народни језик”, овим процесом управља поводљивост, политичка коректност, квазиученост и прециозност, површни, нашминкани примитивизам који се упиње да буде европеизам. Стање нашег језика више није она природна, здрава отвореност, о којој говори Ивић, него остављеност и дезоријентисаност.

5.

Шта чини школа да се одупре овом смеру? Ништа што би заслужило похвалу и подршку. Напротив, стиче се утисак да она даје ветар у леђа овој пошасту. Небрига за српски језик, културу и идентитет толико је изражена да се понекад чини како је овај народ дигао руке од себе.

Размере те небриге јасно ћемо видети већ у базичном правном акту нашег школског система – *Закону о основама система васпитања и образовања* из 2010. године. У уводном делу, у члану који носи наслов „Циљеви образовања и васпитања”, међу петнаест циљева налази се само један који се односи на неговање српског језика, традиције и културе, и то на претпоследњем месту: „Развој личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности држави Србији, поштовање и неговање српског језика и свог језика, традиције и културе српског народа...” Сви остали циљеви односе се на знања, вештине, компетенције и ставове „потребне за живот у савременом друштву”.

Циљеви сугеришу значај глобалних, грађанских вредности, а сасвим маргинализују национални језички и културни идентитет. Упоредимо ли овако постављене циљеве образовања из важећег *Закона* са оним што смо имали у прошлости, видећемо да смо између вредности властите традиције и налога глобализације изабрали ово друго. Наставни план за српски језик из 1883. године, сачињен на основу Закона о основним школама од 31. 12. 1882. (тзв. Новаковићев закон), број часова српског језика у основној школи нормира на следећи начин: 10 у првом, 8 у другом, 6 у трећем и 5 у четвртном разреду. Просечан број часова српског језика у основној школи тада је био 7,2 а данас је 4,63. Скоро двоструко мање! Ако неко помисли да је то у складу са европским трендовима и стандардима, вара се, јер број часова матерњег језика у другим земљама и данас је приближан ономе који смо ми имали на крају XIX века: у Грчкој 8,61; у Шведској 7,9; у Јапану 7; у Данској 6,75; у Бугарској 6,5; у Аустрији 5,75. Судећи по овим подацима, учење матерњег језика, његово чување и развој, за све поменуте државе је и даље важан национални задатак. За нас је то нешто анахроно, неважно, (прет)последња рупа на свирали.

Наша школа сасвим се уклопила у процесе „осавремењивања” српског језика. И овде ваља направити једну ограду: осавремењивање педагошке терминологије је неминовност, као и у свим другим сферама живота. Ни у школској пракси, као ни у другим областима живота, пуристичка строгост није добар приступ. Али, у педагошком „новоговору” код нас отишло се тако далеко да га актери – професори, ученици, родитељи – без посебне обуке тешко могу разумети. Ево неких (најрогодатнијих) термина из ове области: *curriculum vitae* (курикулум, курикуларна *настава*, курикуларни *оквир*...), *џорџфолио*, *ајликација* (*ајлицирајти*, *ајликајтор*, *ајликајиван*...) *евалуација*, *мониторинг*, *скрининг*, *инклузија*, *ИОП – индивидуални образовни план*, *Финансирање per capita*... Посебан допринос педагошком новоговору даје психолошка наука: *асертивност*, *компетентност*, *селф концепција*, *интеринзичка* и *екстеринзичка мотивација*, *рецептивно знање*, *трансмисионо учење*, *социјално нестимулативна група*... Наводимо овде један конкретан пример, који ће илустровати како ствари изгледају у стварности. Пример је узет са једног акредитованог стручног семинара са темом „Рад са талентованим ученицима”, на којем су два професора са катедре за психологију говорила, између осталог, и о томе како препознати даровитог ученика. Тако је, примера ради, било са понуђеним критеријумима даровитости, из којих издвајамо део:

Како препознати даровитог ученика – карактеристике:
брзина и развојна напредност у овладавању знањима и вештинама домена;
интеринзичка жудња да се овлада доменом – трага за стимулацијом одговарајућег квалитета и интензитета...; *осећај дружачијоси* (!!!) – зна да се разликује од већине других људи; степен актуализације способности; степен очуваности и култивисаности унутрашње мотивације; *аутиентичност* и *актуализација селфа*;

има позитиван селф концепт; прихвата и конформира се; преферира високо активан и проблематизујући приступ градиву; *компетитиван*...

Сваку од ових ставки могли бисмо посебно анализирати и показати да је све то могло да се каже много једноставније, лепше и јасније, без непотребних „учених” речи и фраза, нпр.: да ли би се нешто изгубило да је уместо „има позитиван селф концепт”, речено: „верује у себе и у своје могућности” (или нешто слично).

6.

На крају, поставља се неизбежно питање: *Шта чинити?*

Пре свих оперативних корака, треба започети опсежну, свеобухватну акцију развијања свести о важности језика и писма у животу појединца и заједнице, свест о томе да су језик и писмо средство спознавања света, духовног и друштвеног живота, темељ идентитета појединца и народа.

Даље би редослед конкретних корака могао бити следећи:

Израдити националну стратегију о чувању и неговању српског језика и писма; повећати број часова српског (матерњег) језика и књижевности у основним и средњим школама; увести као обавезан предмет српски језик на свим студијским групама филолошког усмерења, а на осталим факултетима дати могућност увођења овог предмета као изборног; прописати језичке стандарде уџбеника, педагошке литературе и терминологије, где би основни услови били јасност и чистота језика; прописати обавезу провере знања српског језика пре примања у радни однос свих учитеља и професора; увести обавезу примања лектора у свим медијским и издавачким кућама...

Све ове мере имале би исти циљ: да српски језик који ћемо предати наредним генерацијама сачува своју природу и идентитет, да бисмо тако сачували себе.

ЛИТЕРАТУРА

Станојчић, Поповић 2010: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајшика српској језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Ивић 2000: Павле Ивић, *Историја српској народа*, Београд: Српска књижевна задруга, V–2.

Duško N. Babić

Philological Gymnasium in Belgrade

MODERN SCHOOL AND SPOILING OF THE SERBIAN LANGUAGE

Summary: In this paper we take into consideration the role of the school in nurturing and preserving the Serbian language. The key role in this issue has the teaching of the Serbian language and literature which according to the new appointed law and his educational goals – has lost that status in our school system. This could be seen if we compare the number of classes of the mother tongue in our school system and of the countries in the region, Europe and in the world. This could also be witnessed by the fact that now we have less classes of the mother tongue than we had in the period at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century. The crisis of the Serbian language, as well as the crisis of the language in the global level, is analysed through the identity destruction of the Serbian language caused by the chaotic and uncontrolled dissemination of the loanwords into the colloquial vocabulary.

Key words: language, crisis, bleeding, the Serbian language, school, loanwords, purism, nurturing, preserving, carelessness.